

БЪЛГАРСКАТА ГОЛГОТА

85 години от Втората Балканска война

Пламен ВАСИЛЕВ

На 17 май 1913 г., когато се сключва Лондонският договор, слагащ край на Балканската война, турската военна сила в Европа вече не е фактор, от който зависи нещо, но армиите на "съюзниците" Сърбия и Гърция подлагат на етническо прочистване и физическо унищожаване българското население в Македония. И ако с Гърция нямаме договор за разпределяне на отнетите от Турция територии, то със Сърбия такъв има, макар и неясно формулиран, с очертани в него "безспорна" и "спорна" българска зона в Македония, като "спорната" подлежи на арбитраж от руския император. Малцина знаят, че още през септември 1912 сръбският министър-председател е изпратил до дипломатическите

представителства секретна директива под - 5669/15.09.1912, в която подчертава, че сръбската дипломатия трябва да работи за включването в пределите на Сърбия на Прилеп, Охрид, Дебър и Кичево, които не влизат в сръбската зона. С това главата на сръбското правителство показва, че българо-сръбският съюзен договор от 1912 е сключен от сръбска

страна с ясното съзнание, че редица важни клаузи от него просто няма да бъдат спазени. Още през октомври-ноември 1912 българското разузнаване разбира за сръбско-гръцкото сближаване на антибългарска основа, а след посещението на гръцкия министър-председател в Белград, българският дипломатически представител в Черна гора докладва, че на тази среща е била уговорена обща граница между двете държави. Заключението на българския дипломат е: "Страшен удар ни се готви".

На 20 и 21 ноември 1912 гръцкият и сръбският престолонаследник Константин и Александър водят конфиденциални разговори, в които се заричат да не допуснат разширяване на България на запад от Вардар. На 28 февруари 1913 г. тази уговорка е фиксирана в писмено споразумение между сръбския представител при гръцката Главна квартира полковник Милош Васич и принцовете Константин и Никола.

Първата гръцко-сръбска спогодба, насочена против България и отхвърляща духа и текста на съюзните договори, е така нареченият "протокол относно сключването на съюзнически договор между Гърция и Сърбия" от 22 април 1913 г. В този документ се утвърждават официално намеренията на Сърбия и Гърция завладените земи да бъдат разпределени по "принципа на ефективната окупация". С протокола двете страни де факто отхвърлят не само действащите (макар и формално) клаузи на съюзническите спогодби, но и се споразумяват да не смятат за задължителни решенията, които ще приеме Лондонската конференция за мир с участието и на техните представители.

Вторият гръцко-сръбски международноправен акт е военната конвенция, подписана на 1 (14) май. Поради възражения и контрапредложения за подобряване на нейния текст, направени и от двете страни, на 19 май (1 юни) е подписана нова (втора) военна конвенция. Най-важните ѝ разпореждания регламентират задълженията на двете държави да си оказват военна помощ с всичките си сили при два основни случая - война между една от двете страни и трета държава и в случай, че българската армия извърши внезапно нападение - с най-малко две дивизии - против гръцката или сръбската армия.

На 19 май (1 юни) Сърбия и Гърция сключват и договор за съюз. В преамбюла се подчертава "отбранителният" му характер. Духът и съдържанието на договора изразяват общото схващане, че българо-сръбските и българо-гръцките гранични линии ще бъдат установени съобразно принципите на "ефективната окупация и на равновесието между трите държави". За да бъде пълна картината на "всестранното сътрудничество" между двете съседни нам страни в деня на подписването на съюзния договор и на втората военна конвенция е подписан и протокол за общ оперативен план на действия на гръцката и сръбската армия срещу България. Задачата на сръбската армия е да напредне по посока на българската столица. Гръцката армия пък има за задача да напредне по долината на Струма, през Дупница, също към София.

Българските управляващите кръгове не са единни в позицията си за мерките, които трябва да се предприемат спрямо бившите съюзници. Общественото мнение, печатът, царят, Генералният щаб и повечето политически лидери са в една или друга степен привърженици на военни действия срещу "мародерите". Въпреки всичко българският премиер заявява, че ще приеме арбитража на руския император (независимо в чия полза бъде той), ако и Сърбия го приеме. Белград обаче запазва пълно мълчание, а на войниците се раздава отпечатан манифестът за обявяване война на България, като е оставено само място за поставяне на датата. Българският Генерален щаб съобщава на държавните ръководители, че армията не може да остане в положение на "пълна бойна готовност" още неограничено дълго време, че неопределеното състояние на "нито мир, нито война" влияе отрицателно върху бойния дух, морала и дисциплината на личния състав, а войниците искат до 15 юни да им се каже дали ще има война или не. Правителството запазва мълчание, но когато на 14 срещу 15 юни сръбските войски в Македония пред очите на войниците от Македоно-Одринското опълчение опожаряват Злетово, отстоящо само на 2 км зад демаркационната линия, цар

Фердинанд отсича: "Да се даде урок на сърбите. Отговорете със същата мярка!" Директива за подготовка за евентуална война е изпратена до армиите още на 14 юни сутринта, а на 15 в 20:25 часа 2-ра и 4-та армия получават от ген. Михаил Савов заповед за атака, за която обаче правителството не е уведомено.

На 16 юни сутринта части на Българската войска започват локална военна акция срещу сръбско-гръцките сили от Солун до Осоговската планина. По този повод френският журналист Франсис дьо Пресансе отбелязал, че "ако България даде само техническия повод за започването на конфликта, то Сърбия и Гърция само чакаха този повод, за да започнат истинската война". Влиятелният френски вестник "Льо Тан" пише: "ако българите изглежда са атакували първи, сърбите веднага доказаха, че са желали да разширят стълкновенията между предните постове в истинска война". Джордж Бюкенън, британски дипломат и добър познавач на балканските отношения, отбелязва: "Ако България беше виновна за започване на враждебните действия, с което съм съгласен, то и Сърбия и Гърция заслужават напълно да бъдат обвинени в предварителна провокация". В развитието на военните действия бързо се разкриват истинските планове на Сърбия и Гърция. Гръцкият крал и главнокомандващ изпраща телеграма до своя министър на външните работи, в която изрично отбелязва: "Във всеки случай не се съгласявайте на примирие, докато не се посъветвате с мен. Мисля, прочее, че България трябва да бъде унищожена". На свой ред сръбският министър-председател и министър на външните работи заявява пред румънския пълномощен министър в Белград: "Преди всичко България трябва да се предаде без никакви условия". Безусловната капитулация на България или евентуалното нейно унищожаване - това са целите на Сърбия и на Гърция по време на Втората балканска война. Обратното: България започва войната през 1913 (както впрочем и през 1912), за да освободи български земи и българи, преминали от турска власт към още по-тежко чуждо господство.

На 17 юни сръбските и гръцките части са отхвърлени назад, а вечерта в София се получават протестни ноти от Белград и Атина, с които се иска прекратяване на военните действия. Точно това и нарежда Министерският съвет, като този път заповедта е изпълнена без да бъде уведомен царят, с което окончателно се внася невъобразима бъркотия в управлението и командването на военните операции и се стига до загуба на стратегическата инициатива. На фронта настъпват промени във вреда на парализираните отгоре български войски, а българските парламентъори биват задържани, малтретиранни или разстрелвани пред очите на бойните им другари. Правителството на Гърция формално обявява война на България чрез нота на 21 юни, а сръбското - на 25 юни. Четвърта българска армия се изправя пред 3/4 от цялата сръбската войска (7 от 10-те ѝ дивизии), а Втора - срещу цялата гръцка армия. Едва на 24 юни части на Първа българска армия превземат Княжевац, а части на Трета армия настъпват по долината на Нишава срещу Пиротския укрепен пункт. Трънският отряд получава задачата да се спусне по долината на Българска Морава и да прекъсне тиловите съобщения на сръбската армия в Македония. Пета армия, съставена от Македоно-Одринското опълчение, води упорити и победоносни боеве в Осоговската планина, на 5 юли отхвърля сърбите и черногорците и превзема стратегическия връх Говедарник, наречен още тогава "малката Шипка". Четвърта армия, отстъпвайки, със серия от контраатаки омаломощава сръбските части, а на 4 юли заема непреодолима отбранителна позиция на Калиманското плато - високо стратегическо поле между Осоговската планина и река Брегалница по посока на Вардар. Седемнадесет дни подред сърбите ожесточено атакуват и всеки път са принудени да отстъпят под напора на нашите разредени части. Втора армия, натоварена с най-тежката задача - да отблъсне гърците и да превземе Солун, е принудена първоначално да отстъпи на около 150 км, за да осигури тила си и десният си фланг, но не загубва своята боеспособност. Гърците предприемат преследване и настъпват по долината на Места, без да осигурят фланговете и тила си. Така на 12 юли става възможен обратът в общата оперативна обстановка - изяснява се, че сръбската армия не може да

изпълни поставените ѝ задачи - да срази българската войска и да завладее София, а гръцката армия е обградена в Кресненското дефиле. За тези събития командващият гръцката армия генерал Виктор Дусманис по-късно пише: "Онова, което стана на 15 юли на нашето ляво крило създаде голяма опасност за целия ни боен фронт... Едно силно и бързо нападение против нас и следователно разгромяването на гръцката армия би изменило условията на войната. Тя би станала победоносна за българите... Българите атакуваха нашето най-слабо място и имаха всичката възможност да откъснат цялата ни армия от нейната база и да я принудят да я предаде".

За положението на сръбския фронт Генералният щаб съобщава, че на 15 юли сърбите са атакували в района на Кочани и на 17-ти на Черни връх, в района на Пирот. И двата пъти са отблъснати с големи загуби. За гърците пък Щабът на армията ни съобщава: "Положението на гръцкия фронт на 17-и юлий: Обходното движение на нашето ляво крило е проявено с особена енергия и решителност съгласно настъпващите колони. След упорити боеве всички наши колони до вечерта достигнаха предназначенията цел".

На 18 юли: "Положението на нашата армия срещу гърците в момента, когато се явиха гръцките парламентъори за примирие, е отлично: с лявото наше крило на ген. Делов е застрашен входът на Кресненското дефиле, пред което е развърната гръцката армия. Дясното крило с дивизиите на ген. Тенев и ген. Гешев владее позициите си от вчера, т.е. Занога, Бияз тепе и Гарван".

Така примирието заварва гръцката армия обходена от двата фланга със застрашен тил и окончателно откъсната от съюзническата ѝ сръбско-черногорска войска. Ето как гръцкият публицист Вентирис описва във вестник "Елефтерон Вима" събитията, довели до сключването на примирието в Букурещ: "След като на 16 юли гръцкият делегат Венизелос продължава да отказва всяко примирие без прелиминарен мир, намира същия ден следобед, връщайки се в хотела си, следната телеграма от гръцкият крал Константин:

"До г. министър-председателя Венизелос, Букурещ, вследствие на необяснимото бездействие на сръбската войска с нашето настъпление привлякохме по-голямата част от българската войска срещу нас... Нашата войска стигна до физическите и морални граници на издръжливостта. При тези условия не мога да отказвам примирието. Постарайте се да намерите начин за спиране на военните действия".

Венизелос отива незабавно при румънския министър-председател и го уведомява, че августейшият му господар милостиво се е съгласил на примирието, като израз на хуманност. Всъщност за господаря му то било по-скоро средство за оцеляване." Вентирис продължава: "Драмата се разигра с мълниеносна бързина в Букурещ; изходът бе сполучлив за Гърция. Но зад дипломатическата сцена, в планинските вериги на Балкана, облятата с кръв гръцка войска преживя моменти на агония". "За щастие - отбелязва той - българите (т.е. българското правителство или по-скоро българските делегати в Букурещ) още нямаха сведения за сполуката на войската им".

Общата стратегическа обстановка обаче не позволява доразвиването на българската победа, тъй като Румъния изпраща 450-хилядна армия в Северна България в подкрепа на завоевателните си стремежи към Южна Добруджа, а 100-хилядна турска войска нахлува в Източна Тракия, избивайки 40 хиляди мирни българи и прогонвайки други 100 хиляди. Цар Фердинанд отчаяно се опитва да спре румънските войски, гарантирайки отстъпването на Южна Добруджа. Така на 18 юли примирието е факт, а 10 дни по-късно е сключен и Букурещкият мирен договор, определян днес като Първа национална катастрофа.

Втората балканска (междусъюзническата) война е кръвопролитна и напрегната, твърде кратка по време, но изключително наситена със събития. Достатъчно е да споменем, че за един месец в нея загиват 33 000 български войници, подофицери и офицери, т.е. точно толкова, колкото намериха смъртта си по бойните полета на Първата балканска война. Ранените са още повече - съответно 60 000 и 52 000.

Липсата на съгласуване и допълване на политическата и военната стратегия е последица от неизяснените и неискрени отношения между Двореца, Министерският съвет и Главното командване. Фердинанд заповядва атаката без съгласието на правителството, а то пък я спира без неговото знание - две фатални и непоправими грешки.

Всъщност войната е загубена политически още преди нейното започване. Никоя велика сила не застава твърдо зад България. Напротив, България изпада в международна изолация. Русия не настоява пред Белград за точното изпълнение на договора и оставя развързани ръцете на Румъния и Османската империя.

Конференцията за мир в Букурещ носи характера на показан наказателен процес срещу България с цел тя да бъде осъдена, така че никога вече да не бъде водеща балканска сила. По-късно, през лятото на 1913, международната анкетна комисия, наречена "Карнегиева анкета" отсъжда, че "не наложеният от гръцката пропаганда български инцидент в Демир Хисар, а гръцкото подпалване на Кукуш (на 15 юни) е формалният повод за веригата от взаимни насилия". Десетки свидетелски показания и смразяващи цифри възпроизвеждат трагедията. Цитират се писма на гръцки войници от заловени пощенски чували: "По заповед на краля ние изгаряме всички български села... убиваме всички българи, които попаднат в ръцете ни... навсякъде, дето минахме, не сме оставили семе от тази раса...". Избождане очите на живите пленници и поголовни изнасилвания допълват изповедите. Особена жестокост демонстрират сръбските "черни чети" в завладяната част на Македония.

"Между балканските народи няма невинни за зловещите събития, но българите са най-малко виновни", заключава докладът.

Великите сили без изключение одобряват Букурещкия договор за мир, уж защото той "осигурява" мира на Балканите. През 1915 г. обаче, в разгара на Първата световна война, британският министър на външните работи Едуард Грей дава съвсем друга оценка на договора: "Букурещкият договор съдържаеше всички зародиши на неизбежни бъдещи сътресения. Той остави България страдаща, наранена, измамена и лишена от това, което вярваше, че ѝ принадлежи. Затова никакъв мир не е възможен на Балканите, докато в сила е Букурещкият договор. Този договор бе инструмент на насилие, а не на правда".

сп. „НИЕ” брой 5-6, ЮНИ - АВГУСТ 1998 г.